

Az anarchizmus erkölcstana.

Írta: DR. BALLA ANTAL.

I.

Az anarchizmus szó mai értelmében Proudhon óta használatos annak a mozgalomnak jelölésére, melynek célja az egyén teljes felszabadítása. Ez az új társadalmi szekta a feltétlen szabadság megvalósítását tűzte ki célul, hadat üzent az egész fennálló rendnek, s egyszeriben törölni akar mindent – államot, tulajdont, vallást, erkölcsöt egyaránt, – ami szerinte az egyént önmagának autonóm és korlátlan érvényesítésében meggátolja. Az anarchizmus szerint a szabadság az ember egyetlen és kizárólagos célja. Meg kell tehát semmisíteni, ki kell irtani mindent, amitől az ember függő viszonyban érzi magát. A fennálló rend lerombolása után – mondják az anarchisták – új társadalom jönne létre a kölcsönös bizalom és önkéntes egyesülés alapján. Apostolai éppúgy mint a socialisták, a föltétlen földi boldogságot helyezik kilátásba, ellentétben a vallással, amely csak másvilági boldogsággal kecsegtet a földön véghez vitt jótettek fejében. A megvalósulás esetén visszaszáll a földre az aranykor, melyről Ovidius zengte: »vindice nullo, sine lege fldem rectumque colebat.« Célja ugyanaz, ami a socialismusé, de az eszközök és a megvalósítás alapelvei homlokegyenest ellenkezők. Hirdetői még tartózkodnak a túlhangozott propagandától, a socialismuséhoz hasonló szervezkedés pedig a mozgalom elveivel van ellentétben. De a bombavető és orgyilkos anarchisták már eléggé bebizonyították, hogy itt nem holmi jelentéktelen kortünetről van szó. Mert ha valamely dogma – akár vallásos, akár politikai vagy társadalmi dogma – olyan elszánt hívőkre talál, kik életüket is fel tudják érte áldozni, ez már magában bizonyítéka annak, hogy van benne életere.

Az anarchizmus nem egyoldalú gazdasági dogma, mint a socialismus. Az ember egész értelmi lényét felöleli és szakítva minden eddigi vallásos, erkölcsi, társadalmi stb. hiedellel, teljesen új értékelő álláspontot teremtett.

Az anarchista értékelő álláspont teljesen hedonistikus. Az ember célja a földi örömök élvezete abban a mértékben és azon módon, amint az egyén maga jónak látja. Hogy az örömöknek melyik fajtája felé fordul az anarchizmus, a rendszer materialista alapelveiből következik. Mint minden anyagelvű életnézet, nem sokat törődik a magasabb szellemi és értelmi örömökkel, s az érzéki igények kielégítésére törekszik, mert ezzel egyúttal a természet törvényeinek vél eleget tenni. Az élet élvezeteinek zavartalan birtokába azonban csak úgy juthat az egyén, ha korlátlan szabadság, felelősségtelenség és függetlenség biztosítatik számára; evégből le kell rombolni mindent, ami ennek útjában áll. Az anarchizmus tehát túlnyomó részben negatívum, a positivum csak az benne, amit e fentebbi néhány sorban összefoglaltunk.

Az anarchizmus, mint látjuk, dogmaticus jellegű tan, deductiv értékrendszer. A collectiv psychologia nagy úttörője Le Bon után »vallás«-nak is nevezhetjük. Apostolainál meg is találjuk azt a vad fanatismust, ami a térítőket általában jellemzi. A nagy theoretikusok ugyan mindent elkövettek, hogy tanaikat a józan ész által igazoltnak tüntessék fel. Ezért a socialistákkal együtt kisajátították maguknak a materializmus néven ismert tudományos feltevést, s azzal ámitják önmagukat, hogy tanaikat ily módon a józan ész ítélő széke előtt is igazolták. Már pedig az egész rendszer egy hiedelmen alapszik, s ez nem szorul arra, hogy a józan ész előtt igazoltassák. Ereje önmagában van és abban a fanaticus meggyőződésben, mely hirdetőit eltölti; lehet, hogy a legnagyobb esztelenség, – de ez mit sem határoz. A theoretikusok a materialista tudomány állítólagos észtörvényeire hivatkozva, élénk színekkel ecsetelik annak a boldogságnak állapotát, mely a szerencsétlen emberiségre fog áradni akkor, ha a tanok megvalósulnak. Mert hogy ne valósulnának meg, mikor mindez a józan és elfogulatlan ész követelménye. Csak az érthetetlen, hogy ha az anarchizmus ennyire észszerű, miért van szükség forradalomra és minden elképzelhető eszközre, hogy a

fennálló rend megdöntessék. Természetesen, nem szabad az ő okoskodásaikat komolyan vennünk. Ha egyszer többségre jutnak, a józan ész által annyira igazolt tanok terjesztésére a spanyol inquisitio tortúráit fogják alkalmazni. Így tett a keresztényiség is annak idején és ezt tették az újkori democratia apostolai is a francia forradalomban.

Az új vallás gondolata, mint minden nagy vallásrendszer, egyes gondolkodók műve. Hogy alkalmas talajra talált, annak az a magyarázata, hogy egyenes folytonosságban van az újkori liberális és racionalista eszmékkel. A társadalom nivellirozódása, a tekintélyek fokozatos megszűnése, a fennálló rend gyöngesége mind nagyobb tért engednek az anarchisticus törekvéseknek. Nincs általános nagy gondolat, mely az egyes társadalmakat összetartaná, s ilyenkor a társadalom klikkekre és kartellokra bomlik, s ezek a maguk kicsinyes és önző érdekeit istápolják és érvényesítik a nemzeti érdekek rovására. A társadalom klikkekre bomlása átmenet az anarchismusra. Az általánosságban nyilvánuló antagonizmus is rokonságban van az anarchismussal annak a jelenségnek révén, melyet a collectiv lélektan lelki infectiónak nevez.

Az anarchista-mozgalom teljesen újkori eredetű. A gondolat ábrándozó bölcselők fejében támadt. Egyik nagy theoreticus Kropotkin szerint »az anarchismus nem a tudománynak vagy valamely philosophiai iskolának productuma... Mint a socialismus és minden társadalmi mozgalom, az anarchismus is a néptől származik.«¹⁾ Fölösleges bizonyítékokat szedni elő ennek az állításnak megczáfolására, mert a történelem kézzelfoghatóan igazolja, hogy a szekták mindig valamely speculative úton létrejött gondolatnak eredményei. A gondolat továbbvitelének módja a propaganda, a legújabb kor történetéből jól ismert eszközeivel.

Az anarchismus sem népies eredetű. A gondolatot ideális tartalommal már a görög philosophiában meglelhetjük. Zeno a stoikus iskola alapítója tanította, hogy embereknek egy bizonyos eszményi viláგuralomban kell egyesülniök, megsemmisítve az állam és nemzetiség alkotta korlátokat. Úgy gondolta, hogy az állami elkülönültséget és széttagoltságot a

¹⁾ Kropotkin: Moderne Wissenschaft u. Anarchismus, 1. 1.

világpolgárság gondolatával kell helyettesíteni, s így az istenek és emberek egy nagy erkölcsi életközösséget alkotván, az a dicső feladat jut az emberi nemnek, hogy egy minden egyes tagját felölelő észuralomnak válik részévé.¹⁾

Hasonló gondolatokkal a középkori scholasticusoknál is találkozunk (Joachim von Flor is, Amalrich). Helytelen volna azért a mai anarchizmus eredetét egész az ókorig visszavinni, mint ezt némelyek a szintén merőben újkori eredetű socializmussal tették.

Az anarchista theoretikusok élére William GODWIN (1756-1836) angol íróat kell állítanunk. Godwin csak elméletet adott nagy vonásokban, s nem gondolt az elméletnek az életbe való kivételére. Az »Enquiry concerning political justice and its influence on morals and happiness« (1793.) című munkájában arra a következtetésre jut, hogy minden felsőbbség és állami hatalom tirannizmus. Államra nincs szükség sem a belső bajok, sem a külső támadás elhárítása céljából, és mivel az ember annál tökéletesebb, minél szabadabb, az állam csak baj, amit minél előbb meg kell szüntetni. Tanai hatás nélkül maradtak.

Az anarchizmus tulajdonképpen megalapítója PROUDHON (1809-1865.) a »Qu'est ce que la propriété?« (1840.) című híres művével, mely legnagyobb hatású terméke az újkori socialista irodalomnak. Az anarchizmus politikai és gazdasági elvei Proudhon tanításain alapulnak, nemkülönben Marx – értéktöbblet – elmélete is. A tulajdonról szóló tanai eléggé ismertek; egész irodalma van már ennek az elméletnek. A mai anarchizmus alapját a fennálló rend bírálatával vetette meg, mely szerinte csak arra szolgál, hogy a lopáson alapuló tulajdont fenntartsa és védelmezze az uralmon levők jogait az elnyomottak rovására. Úgy gondolta, hogy az állam, törvények és mindennemű felsőbbség eltörlése után egy szerződésen alapuló társadalom fog létrejönni, melynek tagjai kölcsönös bizalom, barátság és hűség alapján szerveznek majd bizonyos testületeket és egyesületeket, s így azután feleslegessé válik az államigazságot szolgáltató és megtorló hatalmával együtt.

¹⁾ L. Windelband: *Gesch. der Philosophie*, 142. 1.

Az anarchizmus erkölcsi elvei Max STIRNER (valódi nevén Caspar Schmidt) Feuerbach egyik követőjének tanaiból származnak. Rendszerét az alábbiakban részletesen fogjuk tárgyalni.

Az anarchizmust a socializmus megalapítóival egy időben fellépő nagy theoretikusok rendszerré formálták. Bekalandozták a tudomány és filozofia egész területét, hogy tanaik támogatására érveket gyűjtsenek és világnézetüket tudományosan megalapozzák. Igaz és észszerű tudomány mindaz, ami az anarchizmust látszólag támogatja, hamis és elvetendő minden, ami az anarchizmusnak nem kedvez. Így tettek a socializmus bölcsei is.

Az anarchizmus tudományos elvei főleg az újkori materializmus tanaiból vannak összeszerkesztve. Hogy pedig a nyilvánvaló ellentéteket a mai tudományés az anarchista világnézet között látszólag megszüntessék, a theoretikusok gondoskodtak új elvek felállításáról. A darwinizmus pl. nem nagyon kedvez az anarchista propagandának, ezért Kropotkin, hogy »a létért való küzdelem« tanát megczáfolja, felfedezte a kölcsönös segítség elvét. – A materializmus mint tudományos elmélet egyoldalú s egyáltalában nem alkalmas a társadalmi, történelmi és az úgynevezett lelki jelenségek megoldására, mint ezt hirdetői állítják. Ami az anyagi, értékelhető világ megismerését illeti, kétségkívül értékes megállapításokhoz jutott a tudomány, s ez vakította el azokat a tudósokat, kik az elméletet a szellemi tudományokra is kiterjesztették, hol a jelenségek csak megállapíthatók, de nem értékelhetők.

De a materializmus túl ment ezen a határon is. Mint világnézet és erkölcsi értékelmélet az úgynevezett lelki jelenségek létrejövetelében is csak egyszerű anyagi functiót látva,, kétségbe von minden mélyebben fekvő indítékot az emberi cselekvés keletkezésében, s az ösztöniségre és szükségletre hivatkozva, leront minden korlátot és így szabad folyást enged minden destruktív törekvésnek.

Az anarchista világnézet a fentebb elmondott erkölcsi és tudományos teoriákon alapul. Főbb tételeit nem lesz nehéz összefoglalnunk, mert a nagy theoretikusok között alig van. lényeges eltérés.

Az etikai materializmus, melynek elveit az anarchisták és socialisták vitték ki az életbe, már a Kant előtti filozófiában megtalálható. Angliában Smith (ki az érdeket és rokonszenvet tette meg az emberi cselekvés rugóivá), Franciaországban Helvetius voltak legjelentékenyebb hirdetői, de a mai anarchizmusra még közvetlen hatással nem voltak.

II.

Az anarchizmus erkölcsi elvei Max STIRNER filozófiájában gyökereznek, ki Feuerbach egoizmus-rendszerét végletekig keresztül vitte. Feuerbach tanította, hogy az érzéklő én az egyetlen valódi létező és hogy minden szellemi és minden általános csak az egyén illúziója; ezenkívül Epikuroshoz hasonló erkölcsant és sensualista ismeretelméletet hirdetett.¹⁾ Követője Max Stirner.

Szerinte is csak az egyén reális énjének van valódi léte, minden más látszat, előítélet vagy babona. A személyes én lévén az egyetlen konkrét létező, ez teremtett mindent: istenfogalmat, vallást erkölcsöt, s amit cselekszik, mindezt önmagától és önmagáért cselekszi. Zavaros könyvében²⁾ olyan cinizmussal támadja a fennálló erkölcs- és vallásrendszert, hogy valósággal nem lehet komolyan venni. »A vallási rabszolgaság - mondja Stirner - elfedi rajtatok, amik valóban vagytok. Elhitették veletek, hogy nem vagytok egoisták, hanem idealisták, »jó emberek« vagytok. Rázzátok le magatokról, ne keressétek azt a szabadságot, mely semmivé tesz benneteket »az Ís'n megtagadásban«, hanem keressétek önmagátokat, legyetek egoisták, legyetek mindenható énné . . . « Mivel szerinte kell, hogy az ember önző lényé legyen a középpontja és eriteri - uma mindennek, a tekintélyek tisztelete, az emberszeretet törvényeinek gyakorlása is csak önzésből, önszeretetből történhetik. »Szeretem az embereket, - mondja, - de az egoizmus tudatával szeretem őket, szeretem őket, mert ez a szeretet boldoggá tesz, mert nekem tetszik . . . , de ez a szeretet nem parancs, hanem mint minden érzelmem az én tulajdonom«.

¹⁾ L. Windelband: *Gesch. der Phil.* 522. 1.

²⁾ L. Lange: *Geschichte des Materialismus.* II. k. IV. f.

Az istentagadás, a vallás és erkölcs tagadása rendszerének logikus következményei, valamint az állam, társadalom és a családi intézmény kárhóztatása is, melyek szerinte mindmennyi akadályai az én érvényesülésének. Stirner szerint a liberalismus nem szabadította föl az egyént. A vallásszabadság azt jelenti, hogy a vallás szabad, a politikai szabadság azt jelenti, hogy az állam szabad. »Ez nem jelenti az én szabadságomat, hanem egy rajtam uralkodó kényszerítőhatalom szabadságát; jelenti, hogy az én kényuraim, mint az állam, vallás, lelkiismeret szabadok, de az állam, vallás, lelkiismeret engem tesznek rabszolgává, az ő szabadságuk az én rabszolgáságom.« Az egyéni szabadság – szerinte -, melyet a polgári liberalismus olyan féltékenyen őriz, egyáltalában nem jelent szabad önelhatározást, hanem csak személyektől való függetlenséget.

Max Stirner pokolra szán minden intézményt, ami az embereket összetartja: államot, társadalmat, vallást, családot, mert ezek mind kerékkötők és nem engednek szabad folyást az én érvényesülésének. Mindent tehet az ember, amit akar és nem tartozik a másét tiszteletben tartani.

Max Stirner erkölcstana egészben véve negatívum, mert szerinte mindent ki kell az emberből irtani, ami őt emberré teszi. A positivum, amivel ki akarja ezt a tabula rasa-t tölteni, mindössze ennyi: »Az egyénben visszatér a saját én az ő teremtő semmiségébe.« Hogy ez mi módon valósítható meg, meg lehet-e egyáltalában valósítani, ki lehet-e irtani az emberből azokat a sajátságokat, melyek társas lényvé teszik, s amelyek nagyobbrészt collectiv eredmények, ezekkel a kérdésekkel Stirner nem törődött. Elmélkedései mégis nagy hatást keltettek, ámbár rendszere a legnagyobb filozofiai eltévelyedések egyike. A philosophálásnak ez a csodálatos eltévelyedése nem is érdekelné bennünket ennyire, ha egy nagy rendszernek nem volna kiinduló pontja.

A nagy theoreticusok: Bakunin, Kropotkin, Reclus, legújabbban Jean Grave voltaképpen a Stirner-féle elveket fejlesztették tovább, hivatkozva folyton a materialista tudomány eredményeire. Az alap gondolat mindegyiknél a szabadság relativ fogalma, s a cél: felelősségtelenné tenni az egyént, hogy szabadon, erkölcsi és vallási normáktól menten élhessen

vágyainak és szenvedélyeinek. Stirnerre nem térünk vissza a továbbiakban; az anarchizmus erkölcsi nézeteit a nagy theoretikusok elmékedéseinek alapján összefoglalva tesszük vizsgálat tárgyává.

A Feuerbach- és Stirner-féle elveken alapuló anarhizmus lényegében csak tagadása minden eddigi morális rendszernek. Új erkölcsi törvényeket nem alkotott abból a fel fogásból indulva ki, hogy az egyes egyén, mint olyan, se nem erkölcsös, se nem erkölcstelen, tehát nem morális lény. Az anarchista morál szerint jó, azaz erkölcsös mindaz, ami az egyénnek közvetlen gyönyört okoz vagy hasznot hajt; rossz, vagy erkölcstelen minden, ami bajjal vagy kellemetlenséggel fenyeget. A jó és rossz mai fogalma – Grave szerint – a társadalom fejlődésével együtt állandósult. Az intézmények a társadalmi fejlődés folyamán mindinkább elnyomták az egyénnek bizonyos szükségleteit, s így aztán erkölcsös cselekmény lett az, ami a fennálló rend érdekeinek kedvez és erkölcstelen minden olyan törekvés, mely nincs vele összhangban vagy ellene irányul. A vallás, állam és a többi intézmények így hamisították meg a morált, mely kezdetben teljesen egyéni volt és kialakult conventionális erkölcs, hogy lépten-nyomon gátolja az egyént szabad elhatározásában. »Hogy merik azt hánytorgatni, hogy az ember természeténél fogva rossz? – kérdi Grave –, mikor minden azt mutatja, hogy a tekintély és a tömegnek kevés számú kiváltságosak által való kizsákmánylása csak a kizsákmánylottak önmegtagadása folytán lehetséges, vagyis mást sem tesznek, mint hivatkoznak rend-, összhang- és szolidaritás érzelmeikre és végeredményben jóváhagyják és fenntartják azt a társadalmi rendet, mely őket semmivé teszi.«¹⁾ Az embert a mai társadalmi rend tette rossz, mert ellentétes egyéni érdekekre van alapítva. De bármennyire lenyűgözi is a társadalom az embert, s bármennyire szítják is az ellentéteket némelyek, az emberiség egyetemleg törekszik az összhangzatos állapot felé – mondja tovább J. Grave. A bűntényeknek a mai mesterséges társadalom az oka, mely úgy van szervezve, hogy szítsa az ellentéteket, növelje az egoizmust. »Az ember se nem jó, se

¹⁾ GRAVE: L'individu et la société, 132. 1.

nem rossz, csak engedelmeskedik a ráható pillanatnyi indítékoknak.«¹⁾

Az anarchizmus tehát az ethikai determinizmus legszélsőségesebb álláspontját foglalja el; az emberi cselekvésben pusztán csak jelenségeket lát és ezek a jelenségek, mint már a sensualista Feuerbach is tanította, csak visszahatásai a benyomásoknak. Az anarchizmus etikája nem értékeli az emberi cselekvést, illetve, álláspontjához következetesen, csak személyes subjectiv és viszonylagos értékekről akar tudni. Ezért megdöbbenő ellenmondás, mikor ők az ember felszabadításáról és szabadságáról beszélnek. Azt mondják, hogy az erkölcsi törvények viszonylagosak, változnak egyének és korok szerint, – ami kétségtelen –, de viszont tagadják, hogy a mai conventionalis morál természetes és szükségszerű fejlődés eredménye. Szerintük a mai morál az elnyomók találmánya, amit a tekintélyi elven alapuló intézmények, az állam és vallás erőszakoltak rá az egyénekre és amit szószátyár philosophusok és egyéb könyvmolyok codifikáltak.

Hogy hogyan ítélik meg az anarchista theoretikusok a múltnak erkölcsi törvényeit, legjobban mutatja Kropotkin egyik elmefuttatása. Kropotkin elismeri, hogy megszívlelhető erkölcsi parancsok vannak, pl. a Mózes tízparancsolatában: »ne ölj«, »ne lopj« stb.; de ezzel a törvénnyel: »ne kivánd a te felebarátodnak feleségét, szolgáját és marháját« .. »törvényesítette hosszú időre a rabszolgaságot és rabszolgához, igavonó állathoz hasonlóvá tette az asszonyt«²⁾ Kropotkin borzasztó ellenmondásnak találja, hogy m ig az evangélium pl. a felebaráti szeretetet tanítja, Pál apostol a felsőbbtség iránti engedelmességre inti a keresztyéneket a rómaiakhoz írott levélben. Az anarchista-logika különben nagyjából mindenütt ilyen. Egyetlen tárgyilagossá megállapításuk sincs, mert mindent a túlzó szekták szemüvegén néznek.

Az anarchizmus a determinista álláspontról és ebből az elvből, hogy az erkölcs subjectiv és relatív, arra a következtetésre jut, hogy az egyén felelősségtelen, tehát meg kell semmisíteni minden megtorló hatalmat és olyan társadalmi álla-

¹⁾ U. o. 148. 1.

²⁾ KROPOTKIN: Moderne Wissenschaft und Anarchismus, 45. 1.

pótot kell teremteni, hogy az egyének saját felfogásuk szerint fejlődjenek, a rokon vonások alapján keressék egymás barátságát és elkülönítsék magukat azoktól, kiknek élet-, gondolkodás- és cselekvésmódja ellenszenves előttük. Az erkölcsnek egyéninek kell lenni. De olyan egyén, ki mások erkölce szerint cselekszik, csaló és képmutató, következésképp erkölcstelen.¹⁾ A már többször idézett francia theoretikus úgy gondolja, hogy ha majd a még ma fennálló korlátok megszűnnek, tökéletesedni fognak az emberek erkölcsi fogalmai és saját boldogságukat keresve, nem különítik el magukat azoktól, kikkel érdekük együtt lenni.

Az anarchista morál a keresztyén morállal ellentétben csak jogokat ismer, kötelességeket egyáltalában nem. Az egyén összes jogainak alapja az »élethez való jog«. »Élni! ez a joga bárkinek megvan: – mondja J. Grave, – eleget tenni szükségleteinek, kifejtetni saját lényét; Íme, ez a célja minden létezésnek, és a megvalósítás módja változik egyének szerint.« »Mindenki akként cselekszik, amint jónak látja, amint tud. Ha pedig a végrehajtás eszközei ellentétbe jönnek a fennálló renddel, ez az ő dolga és azoké, kik a törvény alkalmazását védik.« Ezeket a természetes jogait szabadon érvényesítheti mindenki a jövőbeli anarchista társadalomban. De érvényesítheti ma is; igaz, hogy lépten-nyomon összeütkezésbe keveredik a fennálló renddel. Az ilyen elszánt egyének lesznek aztán az anarchismus vértanúi. Carnot francia köztársasági elnök gyilkosát hősként ünnepelték annak idején, Reclus pedig vértanúként, mint a férfias bátorság utolérhetetlen példáját magasztalta cikkeiben ezt a közönséges gonosztevőt.

Abban a társadalomban tehát, melynek bekövetkezését az anarchisták már közeli jövőben remélik, mindenki szabadon él kedvteléseinek, örömeinek, szenvedélyeinek, vagyis érvényesíti az élethez való elvitathatatlan jogait. Ezek a jogok az anarchista theoretikusoknál meghatározva nincsenek, ami természetes is, mert a meghatározás szükségképpen korlátozást jelent.

Arra az ellenvetésre, hogy mi történik akkor, ha az

¹⁾ GRAVE: L'individu et la société, 168. 1.

egyének, kik ennyire szabadjára engedik ösztöneiket, akadályozni találják egymást természetes jogaik gyakorlásában, az anarchizmus azzal felel, hogy az izoláltság csökkenteni fogja az emberek igényeit. Ha megszűnnek a kötelékek, megszűnik az ellenséges érzület is az emberek között és bizonyos kölcsönös szolidaritás fog majd kifejlődni. És mivel az emberek teljesen ösztöneik szerint élnek és élhetnek, kölcsönös jóakarral és engedékenységgel viseltetnek majd egymás irányában, s a maguk jószántából engedelmeskednek a természet törvényeinek. Hogy ezt a mesebeli aranykorra emlékeztető állapotot az emberi szenvedélyek kicsapongása meg ne zavarja, erről jó eleve gondoskodik az anarchista nevelés, melynek főbb elveit Reclus fejtette ki az 1898-iki anarchista congressuson.

Az anarchisták ugyanis éppúgy, mint a többi újíto szekta, makacsul ragaszkodnak ahhoz a régi babonához, hogy a nevelés átalakítja az emberek gondolkodását és megváltoztatja eredeti természetét. A rendszer jellemzése céljából érdemes lesz röviden összefoglalni a nevelés főbb elveit.

Ebben a nevelési programmban benne vannak a radikálisok összes főbb elvei kibővítve bizonyos anarchista szerzetelenségekkel.¹⁾ Alap gondolata a fegyelem és tekintély teljes mellőzése. A növendékek kezdeményező képességét eredetiségét kell lehetőleg kifejteni és arra törekedni, hogy a dolgokról saját és önálló felfogásuk legyen. Ez magában nagyon józan elv, de ennél tovább mennek. A jámborságot, engedelmességet, nemkülönbén az istenfogalmat ki kell irtani már a gyermekek lelkéből, mert mindez csak út arra, hogy az ember rabszolgává legyen, tehát a személyes méltóság és a korlátlan függetlenség elvén kell a jövőbeli anarchista nevelésnek alapulnia. Grave szerint a mai nevelést az állam monopolizálta, azért, hogy engedelmes alattvalókat teremtsen, abból az igazságból indulva ki, hogy az ember lomha lény, ki csak szükségleteinek kényszerítő nyomása alatt gondolkodik és cselekszik. De módot találtak arra, hogy ezt az igaz-

¹⁾ L. GRAVE: L'Anarchie 184. 1.; La Société future, 340. 1. A program megjelent a »Les Teruys Nouveaux« 1894. ápr. sz.-ban.

ságot is meghamisítsák, mert akadályokat gördítenek a szükségletek kielégítése elé és a saját akaratukat és módszerüket teszik magának ennek a szükségletnek helyére. így azután ahelyett, hogy megtanítanak a szükségletek növelését, amely minden! emberben megvan ahelyett, hogy elért eredményeket a megszerzés könnyítésére öntenek bele minden tudatba, ahelyett, hogy vonzóvá tennék a napi feladatot, kinzó eszközt csináltak a nevelésből és pokollá tették az iskolát. Végeredményben ez a rendszer a nevelők kedve szerint formálta az agyvelőket és megölte a kezdeményező képességeket. »Beleverni a fejbe az engedelmesség és a tanítónak való alárendeltség gondolatát, megsemmisíteni az ember akaratát egy felsőbb és mindig elvont tekintély akarata előtt, de amely húsból és csontból való lényekből áll, mint aminő a pap és a többi hasonzorú polgári vagy katonai hatalmasság: csendőr, bíró, rendőr, képviselő, király vagy éppen holmi paszomántos hivatalnokocska«. »íme ez a feladatuk azoknak, kiknek vállalára a fiatal nemzedék tanítása nehezedik«. ¹⁾

Fölösleges tovább részleteznünk a Grave-féle nevelési rendszert, mely a mai oktatásban csak az ember elbutítását és lealacsonyítását látja, s ami a legfőbb, el tud képzelni nevelést tekintély nélkül. Végeredményben oda lyukad ki» hogy az egész mai nevelést, amely csak a kizsákmányolás ügyét szolgálja, el kell törölni és egy olyan nevelési rendszerrel helyettesíteni, mely lehetővé teszi, hogy az ember, minél több szükségletének, minél kényelmesebben tehessen eleget; ennek pedig első és alapvető feltétele a szülői és tanítói tekintély kiküszöbölése.

Hogy lehet-e tekintély nélkül nevelni és az annyira hangoztatott szükségleteknek hol van a határa, mert a felébresztett szükségletek vég nélkül kielégíthetetlenek, ezekre a kérdésekre a theoreticusok nem fordítottak figyelmet. Mert ők, mint minden újító szekta, sohasem bizonyítanak, csak tagadnak és állítanak.

Ezt a programot Domela Nieuwenhuis fejtette tovább. Rousseaura hivatkozva, legnagyobb mértékben természetellenesnek bélyegzi a mai egész nevelést. Az embert élni kell

¹⁾ GRAVE: L'Anarchie, 286. 1.

tanítani – mondja. Kárhozatosnak tartja a hagyományok tekintélyének és a szülői tekintélynek elismerését, mert nincs nagyobb zsarnokság, mint amit a szülők gyakorolnak gyermekeikkel szemben, kik saját hasonlatosságukra igyekeznek őket nevelni. A szülői tekintélyt a tanítói tekintély követi az iskolákban, hol az a legfőbb törekvés, hogy a gyermekek, kiket csak hazaszeretetre és más efféle elavult és – szerinte – az embert megbecstelenítő dolgokra oktatnak, jó polgárokká, vagyis az állam rabszolgáivá váljanak. Ha a gyermekeket szabadon hagyják, megtanulnak önmaguktól gondolkozni, összehasonlítani és cselekedni.

Az anarchista paedagogusok közül csak MALATO akarja bizonyos mértékben meghagyni a tekintély elvét, de ő is csak a nevelés alsóbb fokán. Szükségesnek tartja ugyanis, hogy a gyermeket ellenőrizték és bizonyos irányt adjanak neki.¹⁾

Az anarchista világnézet jellemzése céljából vázolnunk kell még azt is, hogy hogyan gondolkoznak theoreticusaik a másik morális intézményről, t. i. a családról.

De idevágó nézeteket legkimerítőbben Reclus és Grave munkáiban találhatni meg.²⁾³⁾ Az anarchisták – mint a szóban levő íróknál látjuk – egyszerűen törölni akarják a család intézményét, de korántsem akarják polygamicus rendszerrel helyettesíteni, hivei lévén a nők egyenjogúságának. A család szerintük az egyének lekötöttségét jelenti, s mint ilyen, legnagyobb mértékben lealacsonyító természet és észellenes intézmény. Az anarchista társadalomban tehát a két nem szabadon egyesülhet és együttlétük csak addig tart, amíg ösztöniségük és kölcsönös vonzalmuk egybekapcsolja őket; ha ez megszűnik, az elválásnak semmi sem áll útjában. Hogy mi lesz a gyermekekkel, kik ebből az ideig-óráig tartó ösztöniségen alapuló együttélésből származnak, ezzel a kérdéssel az anarchisták bölcsei még nem foglalkoztak.

A házasság – Grave szerint – a lopáson alapuló tulajdonnal kapcsolatos intézmény, melyet az állam és az egyház felbonthatlanná tettek, hogy az egyént leigázzák. Az

¹⁾ Mindezt 1. bővebben ZOCCOLI: Anarchismus 333.

²⁾ RECTUS: L'évolution, la révolution et l'idéal anarchique, Paris, 1902.

³⁾ GRAVE: La société mourante et l'anarchie, Paris, 1893.

anarchisták tehát tiltakoznak a házasság ellen, mert két lénynek az egyesülése céljából, kiket szabad elhatározásuk hoz össze, semmi szükség sincs egy harmadiknak beleegyezésére; s amint szabad elhatározásukból keltek össze, szabadon elválhatnak akkor, amikor a kölcsönös rokonszenv megszűnt közöttük. A házasság felbonthatatlansága egész életre szóló szenvedéseket eredményez, mert az egybekelő felek a szenvedély uralma alatt nem látják egymás gyarlóságait. A mai állapot, a nemi élet korlátozása, töméntelen szenvedésnek forrása és hipokrita módon meggátolva a két nem szabad közlekedését, éppen azt az ösztönt akarja megzabolázni, amelyik az emberben a legerősebb; s hányan lesznek szerencsétlenné, kik nem mernek az ostoba előítéletekkel megküzdeni, – mondja Grave.

A másik anarchista író, Malato¹⁾ szerint a szabad házasság feltételezi a két nem jellem- és gondolkodásbeli hasonlóságát és így erősebb morális kötelék támad majd közöttük. Igaz, hogy az apa talán nem fogja úgy szeretni gyermekeit, kik nem az övéi, de annál jobban kifejlődik majd az anyai szeretet. Az új társadalmi rend ki fogja fejleszteni a ma elnyomott collectiv érzelmeket. Malato szerint a mai társadalmi fejlődés is a szabad szerelemnek kedvez, mert, mint a statisztika mutatja, a nagy városokban, különösen Parisban,, a szabad egybekelések és a házasságon kívüli szülöttek nagyobb arányú növekedést mutatnak, mint a népesség szaporodása. A mai házasság védelmezőinek arra az ellenvetésére, hogy a házasság eltörlése az egész világot egy óriási örménytágyává változtatja, az anarchisták azt válaszolják, hogy az emberiség, megszabadulva a nyomortól és a mai társadalom nyomasztó kötelekeitől, erkölcsileg és fizikailag egyaránt regenerálódni fog.²⁾

Már a fentebbi néhány sor is mutatja, hogy az anarchisták a nemi élet korlátozását akarják megszüntetni és az ösztöniségnek akarnak szabad folyást engedni. Érveik, amit a fennálló rend ellen felhoznak, túlzottak, mint minden újító szekta követelései. Ez a cél még jobban kitűnik Sebastian FAURE irataiból.

¹⁾ Philosophie de l'anarchie, Paris, 1897.

²⁾ L. ZOCCOLI: Anarchismus, 325-327. 1.

Faure szerint a házasság a prostitúció elismert formája. Ahelyett, hogy utat nyitna az ember ösztöneinek, lebilincseli az egyént és tulajdonképpen megöli a szeretetnek. Az ember – szerinte – természeténél fogva vágyódik a változékonyságra, tehát esztelenség érzelmeink állandóságát ünneplésesen megszilárdítani, mikor ezek éppen a mi változó egyéniségünknek speciális kifejező formái. Még nagyobb szerencsétlenség a házasság a gyermekekre, kiket a szülői önkény fegyelemre, engedelmességre szoktat, más szóval rabszolgákká aljasít.¹⁾

Már az elmondottakból világos fogalmat alkothatunk magunknak az anarchizmus moráljáról. Ez az erkölctan elszakítja az embert mindazoktól az erkölcsi erőktől, amelyek emberré tették, s amelyek kivetkőztették őt állapotából. Annak illusztrálására, hogy mi módon vezetik le az anarchisták az előadott erkölcsi elveket, érdemes lesz Bakunin néhány helyét idéznünk.

Bakunin az Isten fogalmának abszurditásából indul ki. Isten nem léteinek egyetlen bizonyítéka szerinte az ember szabadsága. A vallások, melyek Isten létét és uralmát hirdetik, megalázzák az embert, az egyház, s egyúttal az állam rabszolgájává teszik. »Ha Isten van, az ember rabszolga; már pedig az ember szabad tud lenni és annak kell lennie, tehát Isten nem létezik.«²⁾ Ha Isten léteznék is, meg kellene semmisíteni, így végzi Bakunin számos lapra terjedő szitkait. Az ember szabadsága szerinte abban áll, hogy engedelmeskedjék saját természete törvényeinek azért, mert azokat felismerte önmagában, s nem azért, mert kívülről kényszerítette rá egy idegen, isteni vagy emberi, collectiv, egyéni vagy bármiféle akarat.³⁾ A vallás – szerinte – collectiv butaság.

III.

Az anarchizmus erkölctana, melynek az előzményekben rövid foglalatját adtuk, egészben véve a XVIII. és XIX. század ethikai materialismusán alapszik. Az a morál, amit a

¹⁾ L. bővebben ZOCCOLI: Anarchismus, 327-328. 1.

²⁾ Bakounine: *Œuvres* III. 43-44. I.

³⁾ U. o. 51. 1.

materialista philosophusok hirdettek, – nem olyan, gorombán és cinikusan ugyan, mint az anarchista theoretikusok, – s amelynek az az alapgondolata, hogy az ember annál boldogabb, minél több szükségletét, minél könnyebben elégíti ki, csak olyan társadalomban képzelhető el, amelyenről az anarchisták álmodoznak. Az ethikai materialismus állítólagos tudományos érvekkel küzd tanainak megvalósításáért. Hirdetői ei akarják velünk hitetni, hogy tanaik észszerűek, hogy következtetéseikhez tapasztalati, inductiv úton jutottak, szóval, morális elveik a tiszta és elfogulatlan ész megismerésének eredményei. A többi szabadgondolkodó szekták is folyton az ész- és természettörvényekre hivatkoznak, mikor a fennálló erkölcsi rendszert támadják.

Kétségtelen, hogy az emberi cselekvésben része van a tapasztalatnak, a megismerésnek, de csak annyiban, amennyiben módot, eszközt nyújt a kivitelre és tájékoztat talán bennünket a megvalósítás lehetőségéről. De a célkitűzés, a törekvés, vágy valaminek elérésére, mindig belső s a tapasztalattól független, egyéni természetünkben rejlő indítékok alapján történik. Természettudományi ismereteim vajjon befolyásolhatják-e erkölcsi magatartásomat? Tudom pl. a biológiából, hogy milyen mennyiségű fehérjére és egyéb anyagra van szükségem a vegetatív élet fenntartása végett; ismerős vagyok a szervezetre káros anyagok természetével és végül ismerem a mai tudomány álláspontján a szervezet egész funkcióját. Mindezek az ismeretek teljesen függetlenek azoktól az erkölcsi törvényektől, melyeket követendőnek tartok az életben való magatartásomat illetőleg. A tudomány nem nyújt arra nézve szabályokat, hogy az ember miben lássa és keresse az életcélját és boldogságát. Honnan és hogyan bizonyítja a természettudomány, hogy az embernek minél nagyobb számú igények kielégítésére van szüksége, ha valaki, éppen ellenkezőleg a szükségletek leszállításában keresi a boldogságot? A nemzetek collectiv hiedelmektől vezetettve, vitték véghez nagy tetteiket. A tényeknek, a tapasztalatnak semmi vagy csak nagyon kevés része van az emberiség történetében. A belátásos iskola tanítása tudományosan igazolhatatlan feltevés. Azok a belső és titkos indítékok, melyek úgy az egyes ember, mint bizonyos embercsoportok célkitűzésében közre-

működnek, semmi kapcsolatban sincsenek az anyagi, a vegetatív élet functióival és azok ismeretével, mint ezt a materialista bölcsek gondolják. A materialisták a belátásra, a természetre és törvényeire való hivatkozással csak igazolni akarják a maguk ösztöniségét, igazolni akarják az erkölcstelenséget. Csak egyéni világnézet van, a természettudományos világnézet és természettudományos erkölcs csak azok számára van, akik vagy önmagukat ámítják, vagy másokat akarnak elámítani.

Az anarchismus vallásszerű hiedelem; tételeihez semmi köze sincs a tapasztalatnak és a józan észnek. Alap gondolata a szabadság, amit tudományosan meghatározni lehetetlenség. Szerintük szabadság az, ha az ember korlátlanul érvényesíti ösztöniségét és szenvedélyeit. Más felfogás szerint a szabadság uralkodni tudás önmagán, az ösztön, a szenvedélyek fékezése. De lássuk ezt a szabadságot. Szabadságról beszélnek, de megengedhetőnek tartják a bombát és orgyilkosságot e szabad eszmék terjesztésére. A szabadságot akarják megvalósítani a jövődöbéli anarchista társadalomban, de már a gyermekekből kiirtanak minden nekik nem tetsző hajlamot. Kifakadásaikkal éppen azt árulják el, hogy fogalmuk sincs a személyes szabadságról. Ők csak a hozzájuk hasonlók számára akarnak szabadságot.

Az egyéni szabadság és függetlenség a legmagasztosabb és legnagyobb cél, amire gondolkodó ember törekedhetik, de vajmi kevesen jutnak birtokába. Ez a szabadság csak azoknak lesz osztályrészévé, kik felülemelkedve a mindennapi és a testi élet örömeiért folytatott küzdelmeken, semmit sem törődve azzal a külső mázzal és fénnel, amiért az üres lelkű emberek tülekednek, embertársaikban önmagukat becsülik, s ily módon bizonyos eszményi és erkölcsi világnézetre tesznek szert. Ezt tanítja az evangéliumokban megnyilvánuló eszményi keresztyénség; ez volna az eszményi anarchismus, de ezek az anarchisták nem törnek bombával és gyilokkal embertársaik életére.¹⁾

Az emberi természetben egyaránt megvannak az altru-

¹⁾ Renan írja: »Jésus à quelques égards, est un anarchiste, car il n'a aucune idée du gouvernement civil. Ce gouvernement lui semble purement et simplement un abus«. Van benne valami igazság, csak hogy Jézus nem tartotta a felsőbbiségét visszaélésnek, csak egyszerűen nem törődött vele.

istikus és egoistikus hajlamok. A társadalom a közös célok megvalósítását szolgálja, – jöllehet, az emberi gyarlóságok gyakran ellenmondanak ennek az állításnak –, tehát az ember altruista hajlamainak köszöni lételet, mert mindenkinek le kell mondania önkényes törekvéseiről a közös cél és jó érdekében. így azt is mondhatnánk, hogy a társadalomban a collectiv egoismus jut az egyesek egoismusával szemben érvényre.

De ha megszűnnek a collectiv érdekek és tevékenység biztosítékai, amennyire az emberi természetet ismerjük, bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez az emberiségnek ős vadságba való visszatérését jelentené, mert az emberi természet lényegében mit sem változott. Mert a társadalom nem semmisítette meg az emberi vadságot, se ki nem fejlesztette (mint az anarchisták állítják), hanem csak elnyomta, korlátok közé szorította, s alkalom adtán nem egyszer előtör.

Mint mondtuk, az anarchismus lényegében nem más, mint az az ethikai materialismus, melyet a XVIII. és XIX. század szabadgondolkodó bölcészete hirdetett. A filozofálásnak e felületes módja kétségkívül nagyobb népszerűsége tarthat számot, mint a dolgok mélyére ható és a dolgok lényegét felfedni akaró metafisika. Tételei mindenképpen alkalmasak arra, hogy jelszavak formájában a tudatlan tömegekhez jussanak és őket fanatizálják. A műveletlen vagy félművelt, anyagi élvezetekért élő-haló embernek nem kell mást tanítani, minthogy »egyen vagy és jogod van saját belátásod szerint élni«, sikkaszt, csal, gyilkol, vagy ha erre nincs alkalm, esetleg bátorsága, szokásos módon végez magával.

Az anarchismus már most elérte célját. Tanai mikrobák módjára rontották meg a gondolkodni nem tudó emberek lelkét és neveltek tudatos gonosztevőket. Elég bizonyíték a párisi automobilos banditák pöre, kik anarchistáknak vallották magukat. És méltán, mert a maguk belátása szerint érvényesítették énjüket és az anarchismus által megengedett eszközökkel küzdöttek a fennálló rend ellen. Mestereik, Stirner, Grave és Bakunin eszméit követték s a korlátlan szabadság elvének értelmében cselekedtek. De nem kell messzire mennünk. A csalók, uzsorások, szélhámósok, kizsákmányolók mind anarchisták; a maguk belátása szerint érvényesítik én-

jüket és lábbal tapossák az erkölcs örök törvényét, mely azt mondja: ne tedd azt másnak, amit magadnak nem kívánsz.

De ha őszinték és tárgyilagosak akarunk lenni, nem szabad csupán az ethikai materialismust okolnunk az anarchista szekta antisocialis és végeredményben teljes felbomlásra vezető tanaiért. Az anarchista propaganda azért talált termékeny talajra, mert a fennálló rendnek meg vannak a maga fogyatkozásai és bűnei, jóvátételük bizonyára hoszszú időre útját vágná az anarchizmusnak, ha nem is szüntetné meg teljesen. Az anarchista apostolok épp akkor érvelnek leghatásosabban, amikor a fennálló rend bűnlajstromát szedik elő.

Kétségtelen ugyanis, hogy bármely társadalmi rendszer alkalmas a közjólét előmozdítására és biztosítani tudja a nyugodt fejlődést, ha elveihez következetes marad.

Az anarchisticus törekvéseknek a fennálló rend elvitáztatatlan bajai és hibái egyengetik útját és úgylátszik, hogy ezeken a bajokon nem lehet segíteni, mintha valami kikerülhetetlen végzet sodorna bennünket teljes decadentia felé. Ha a mai rend idejében gondoskodott volna a liberalizmus védelméről és intézményes úton meggátolta volna a liberalizmus elfajulását, a proletariátus osztályharcza nem élesedett volna ki annyira. Ha az új társadalmi rendnek az lett volna az elve, hogy mindenki szabadon érvényesítheti képességeit és vállalkozó szellemét addig a határig, amíg az mások megkárosításával és szabadságának csorbításával nem jár, a mai reactio aligha jött volna létre.

Az anarchizmus, mely egészben véve inkább erkölcsi, mint politikai vagy gazdasági rendszer, a legszertelenebb irányzat, amit eddig az emberi gondolkodás története felmutat. De bármennyire tele van is ellenmondásokkal – mint az előzményekben láttuk – eszméi mindinkább gyökeret vernek Francia-, Olasz- és Spanyolországban. Dene csodálkozunk azon, hogy ezek az ellenmondó és legelemibb logikával ellenkező tanok hívőkre találnak, mert nincs a világon olyan esztelenség, melynek követői ne akadnának. Csak bátor hirdetőkre van szükség. Gondoljunk csak arra, mennyi magasztaló híve van annak a morálnak, melyet Nietzche hirdetett, pedig ez azt tanítja, hogy az erősebb egyszerűen

tiporja el a gyöngét. Még a futuristáknak is megvannak a maguk bámulói, mert különben nem mernék a nyilvánosság elé vinni beteges fantáziájuk csodálatos szülötteit.

Az ilyen hiedelmekkel szemben, mint aminő az anarchizmus és a vele rokon jelenségek, hiába küzdünk a józan ész fegyvereivel. Itt az érvek és józan kritika mit sem használnak, mert tömeghiedelmekről van szó. Ezek pedig ragályosak és a lelki fertőzésnek, nem a gondolkodó észnek és a tudatos elhatározásnak köszönik erejüket, mint ezt a collectív psychologia bizonyítja. Hogy van-e jövője az anarchizmusnak, erre a kérdésre nem lehet határozott feleletet adni. Az a kérdés, hogy az az erkölcsi fundamentum, melyen a mai társadalom nyugszik, nem veszette-e már e) erejét? Ha nem, akkor meg tud küzdeni ezzel a támadásokkal; ha pedig annyira meggyengült, hogy az ilyenfajta szekták meg tudják dönteni, visszaesünk a barbárságba, a »bellum omnium contra omnes« állapotába, melynek Hobbes olyan megkapó rajzát adta a De Cive első fejezetében.